

**ГНАТ
ХОТКЕВИЧ**

Довбуш

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2023

ЧАСТИНА ПЕРША

I

Таж могла би бути спокійною. І навіть щасливою. Олекса не пиячив, не бив її, не волочився за любасками і їх до хати не спроваджував. От газдував, як і інший порядний: гарував коло свого господарствечка, маржинку¹ якусь плекав. Правда, не було так на чому вже й газдувати. Ґрунтику дасть Біг, маржинки якась пара хвостів, та й тої годувати нічим: десь по узбіччях насмикає Єлена та Олекса, десь укусить заробляючи — ото й усе.

Може, якби не панщина, то поменшало б злиднів: там би приспорив чоловік, а воно і йшло би все у купку. Але панщина не давала. Саме в золоту пору, коли днина одна важить, пішов би заробив — а тут іди на панське.

Воно і кожному так, усім так, але ніхто не відчуває того стільки по-особливому, як Олекса. Цей ніколи не мовчить. Лає панів на чім світ стоїть. Так клене часом, що Єлена не може того слухати.

— Оле!.. Бійси Бога... Тоже дес хтос учует — панові донесут...

— То й шо?

— Та й ме збиткуватиси над тобов і наді мнов!..

Олекса скрипне зубами, і коли що було у нього в руках — ламає.

---

¹ *Маржина* — худоба.

Раз закладав вориння¹ з грубих заворітниць. Саме прийшов панський гайдук кликати на роботу. Олекса почервонів, вдарив заворітницею об коліно — і груба деревина розламалася, як скіпка.

Олекса глянув і... усміхнувся. Гайдук роззявив рота.

— Ади, видев, із трішшінов була!.. — протяг він недоволено. Мовчки, з тою ж усмішкою на устах, Олекса взяв другу заворітницю з купи, вдарив об коліно — переломила й вона. Гайдук плюнув і, нічого не сказавши, якось бистро відійшов геть. А Олекса спокійно пішов на панщину. І не кляв сьогодні, і не лаявся. А Єлена хрестилася вдячно. Бо кожного разу, як відправляє чоловіка в лютості на панщину, боялася, дуже боялася, як би щось не сталося. Особливо останніми часами появилася в поводженні Олекси якась упертість, трудніше він став переносити долегливості панщини, сильніше лаявся й дужче скрипів зубами. Панщина!.. Що ж, що панщина?.. Не у нас лише у селі пани, і не ми самі ходимо на панську роботу. Рахувати, по цілім світі так, що є пани й холопи. Так уже Бог дав, що ж удієш проти Божої волі? Треба коритися...

Чи він один, Олекса? Всім же людям тяжко, всі терплять, але мовчать і в покірності переносять. А Олекса не хоче — оце і є причина неспокоїв Єлени. Вона криється, вона не подає виду, вона все вдає щасливу.

— Е, сусідко файна! Шеслива ти, шо твій, ади, не п'єт та й не збиткуєси над тобов. А йк мій що ннина Божа п'єний з коршми приходит та б'є мене, гітву ногами копає. З хати вігонит, а сам із любасков си набуват. Та не встидаєси добрих людей, на гіти си не дивит. Йой... побило мене трома нишестями... шеслива ти, сусідочко... ніц того не знаєш. Тихо у вас, ік у церкові. Лагідков усе йдет, супокійно...

---

¹ Вориння — огорожа.

Раніше це підіймало Єлену у власних очах. Вона не наче діставала на хвильку змогу зі сторони, з віддалення заобсервувати своє власне життя і, в порівнянні з сусідчиним, знаходила багато додатніх рис. Тоді душа її переповнялася вдячністю. Вона не знала вже, чим і догодити своєму Олексі, що він зробив її щасливою. Без багатства, без статків та маєтків, на шматинці землі в убогій хаті...

І от тепер Єлена чула, що все те щастя кудись відлітало.

Незримо, непомітно, бо нічого, як єсть нічого особливого не сталося й не змінилося. Той же будень, те ж свято. І Олекса ніби такий самий і... ніби не такий. Якимось глибинним, не шостим уже, а якимось дванадцятим, чи що, органом чуття, несвідомо для самої себе десь занотувала Єлена якісь невловимі прояви — і для неї вони стали реальністю.

В тім був трагізм. Для неї ясно — а ніхто не бачить. Вона відчуває — а визначити словами не може. Зрештою — що слова? Слова ніколи нічого не можуть. Он спробувала якось.

— Олексику... — сказала, — і тільки. Більше не знайшлося слів. Бо Олекса так здивовано глянув, і погляд той був таким яскравим показником далекості, усамітнення, пустельництва якогось, що Єлені стало ясно — де вже там пробитися через ту пустелю й дістатися до свого справжнього давнього Олекси. І зосталася сама. Білася з думками, довго не спала ночами, шукаючи причин і роздумуючи — чи не могла б вона повалити їх своїми слабими жіночими руками. Але нічого не бачила, ніде не слідно жодних фундаментів.

Перше, що приходить звичайно — і Єлені прийшло — се думка про іншу жінчину.

З усім спритом любящої істоти, з усією тихістю й обережністю, на які була здібна, почала стеження. Як

беззвучна тінь, висувалася за Олексою, коли він куди виходив; годинами простоювала десь у гущавині смерек, падала в темноту між камінням і лежала; входила несподівано під зручно і тонко вигаданим приводом до хати, де був чоловік — і ніде, нічого, ніяк.

З усіма рівний, холоднокровний, з бесідою тихою, навіть повільною, Олекса, здавалося, не робив різниці між мужчиною й женщиною, звертаючись до них однаково ввічливо, однаково спокійно.

Не бракувало на селі таких молодичь, які будь рухом руки, будь бровами, очима давали знати, що не від того були б, аби... якос... Але навіть у таких випадках, коли мужчина звичайно не витримує й піддається спокусі — навіть тут Олекса зоставався врівноваженим, спокійним, розхолоджуючи тим спокоєм палку якусь молодичцю.

Перебрала Єлена всіх дівчат, усіх молодих женщин свого села, всіх приміряла до чоловіка — ні!.. Нема нічого.

А відчуження преціж є. Чує його Єлена! Вона могла б сказати навіть, скільки ліктів воно шириною.

Може, просто розлюбив? Буває ж так... Любив, подобалася, все — а потім охолов. Отак, як вогнище: не може ж він вічно горіти?!

Упала духом, коли вперше відчула цю думку як свою. Це вже був би кінець. Що з того, що нема женщины, — вона явиться.

І знову напружила весь свій сприт, нотувала в думці кожний рух, кожний погляд, кожне слово чоловіка — ні! І тут нічого!

Любить, видно, любить. Не тим парубочим блискотливим коханням, що обпалює, як солом'яний вогонь, і, як солом'яний вогонь, гасне. А любить справжньою, глибокою, зрівноваженою любов'ю дорослої людини. На цьому почутті можна базуватися, можна будувати.

То в чому ж річ?

— Де мій ворих? — говорила сама до себе, заламуючи руки, — а ворога не знаходилося.

Один час почало їй здаватися, що ніби натрапила на стежку, де того ворога шукати. Наслано! Очевидно, наслано!

Хто і во ім'я чого, для якої потреби — то вже інша справа, але ясно, що наслано!

Є дві сили, що рядять світом: Божа сила і дідьча сила. Однаково могутні, однаково заздрі на людську благополучність, і не часто так одразу визнаєш, де діється Божа воля, а де дідьча. Можливо, що і в данім випадку: Божа воля якось проворонила, і воля зрідника, осинавця того, ади, взяла верх.

Як не дивно, а Єлена навіть заспокоїлася. Бо це, сказати, лихо поправиме. Всяке наслання можна одіслати і, вже в усякому разі, з ним боротися. На те є знаюки, і з них найближча й найпопулярніша — баба Лючка. Це її так прозвали, бо вона ніби з Лючі родом; бодай так сама каже.

Пішла Єлена до баби. Понесла признаку — сорочку стару Олексину. Баба почала шепотіти, вертіла ту сорочку довго, а потім об'явила:

— Вроки! А наврочила білева молодиця, шо сидит від вас понад захед.

Молодиць, що сиділи на захід від Олексиної хати, було багато. Не бракувало й білявих, але на жодну з них не могла Олексиха грішити. А втім — хто знає, що може дідьча сила?

Почалося відвертання насланого. Всі оті шептання, плювання, зливання. Носила Єлена й покладки, й солонину, й бринзу, але видимих наслідків ворожіння не давало.

Тоді Єлена подумала, що, може, ся баба не досить сильна. А от у Чорних Ославах є дід, так про того повідають, що дійсно великий знаюка.

Пішла до діда. Той теж одразу визнав, що се вроки. А наврочила чорнява молодиця, що сидить на схід.

Подібність формулювань вразила Єлену і вперше хитнула її віру — не в надприродні сили взагалі, а в мале ознайомлення з ними оцих двох найближчих представників — баби Лючки й чорнославського діда.

Єлена вже, сказати правду, мало й слухала діда, одразу якось переконавшись, що хоч обряд буде, видно, трохи інший — бо то ж білява молодиця й на захід, а се чорнява й на схід, — але суть зостанеться одна.

Таким чином, наслання, якщо воно й було, то так і сталося. А може, його й зовсім не було.

Так і шамоталася Єлена від одної думки до другої, а якась сувора скупченість чоловіка, його мовчазна задума зоставалися нерозгаданими.

II

— Де йдеш, Олексіку?

Вона звичайно ніколи не питала чоловіка, куди він іде. Так у них повелось з самого початку. Звичайно Олекса сам казав, і куди йде, й коли поверне. Але останніми часами Олекса йшов і не говорив куди, тому й Єлена почувала себе вправі зламати звичай і запитати.

Олекса і не здивувався, і не заспокоївся, а звичайним голосом відповів:

— До Сапогова.

І нараз мов ударило Єлену. Вона аж широко розкрила очі — як могла бути такою недогадливою, такою глупою, такою короткозорою. Ясно ж, що надаремна була річ — шукати любки в твоєму селі, коли вона сидить у Сапогові. Інакше чому б Олекса так часто ходив до Сапогова? Пригадала й блискавично поррахувала, скільки-то разів

за останній час ходив Олекса до того Сапогова, і ще раз вилаяла себе за недостачу догадливості.

Боляче зацеміло серце... Досі ще була якась надія, тепер нема... проміняв... відійшов... Хто ж буде любити тебе більше? Хто щиріше й так без остатку віддасть серце?

І дивилася повними сліз очима, як збирається чоловік, як він превзувається, бере які делікатніші онучі, сардак вбирає небуденний. Ясно, що до жінки.

Постановляє — вислідити хоч би ціною смерті. Прощається з Олексою ніби рівнодушно, топчеться коло печі, але з механічною точністю відзначає кожен рух і кожен погляд.

Олекса пішов. Єлена взяла хлопчика, побігла до сусідки й попросила поглядіти, а сама не пішла селом, а видряпалася відразу на грунь¹ і побігла наздоганяти чоловіка.

Олекса йшов дорогою, ішов бистрою своєю ходою. Єлена бігла хащами, через потоки, видиралася на високі обриви й скоро, дуже скоро виморилася, але бігла. Хотіла все мати чоловіка перед очима, але де вже про те й думати, коли треба вибирати, куди можна пролізти. Прийшла навіть думка про можливість заблудити, але думки про повернення не приходило.

Широкий потік перегородив дорогу. Перебрести б можна, але другий берег — строма скала. Волею-неволею треба сходити на дорогу. Довго сходила, але зійшла.

Почувши себе на твердому, вже не дивилася на втому і бистрим бігом пішла вперед. Ото якби хто з людей побачив, що якась жінка біжить по дорозі, не знати що й погадав би.

Довго довелося бігти, поки впереді побачила Олексу. Він ішов усе тою ж своєю рівномірною бистрою ходою,

---

¹ Грунь — хребет, гори.

ЗМІСТ

ЧАСТИНА ПЕРША	3
ЧАСТИНА ДРУГА	194
ЧАСТИНА ТРЕТЯ	356